

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARIDA EKOLOGIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH VOSITALARI

Suyunov Dilshod Abdullaevich

Termiz davlat universiteti o`qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6990897>

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda maktab o`quvchilarini ekologik tarbiyalash pedagogik nazariya va amaliyotda ustuvor yo`nalishga aylanib bormoqda. Bu sayyoramizdagi qiyin vaziyat bilan bog`liq: tez o`shish aholi soni, demak, uni oziq-ovqat bilan ta`minlash, sanoatni mineral xom ashyo bilan ta`minlash muammosi, energiya muammosi va, albatta, tabiiy muhitning ifloslanishi - bularning barchasi yer yuzida hayotning mavjudligiga tahdid soladi. Bunday holatning eng muhim sabablaridan biri aholining ekologik savodsizligi, ularning tabiatga aralashuvi oqibatlarini oldindan ko`ra olmaslikdir.

**Kalit so`zlar:** tafakkur, ekologiya, o`quvchi, tashkilot, aholi, vosita.

СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В настоящее время экологическое воспитание школьников становится приоритетным направлением в педагогической теории и практике. Это связано с непростой ситуацией на нашей планете: стремительным ростом населения, а значит, его продовольственной обеспеченностью, проблемой обеспечения промышленности минеральным сырьем, проблемой энергетики и, конечно же, загрязнением природной среды - все это на земле угрожает существованию жизни на лицо. Одной из важнейших причин такого положения является экологическая безграмотность населения, неумение предвидеть последствия своего вмешательства в природу.

Ключевые слова: мышление, экология, студент, организация, популяция, инструмент.

MEANS OF FORMATION OF ECOLOGICAL THINKING IN ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. Currently, environmental education of schoolchildren is becoming a priority in pedagogical theory and practice. This is related to the difficult situation on our planet: the rapid growth of the population, which means its food supply, the problem of supplying the industry with mineral raw materials, the energy problem and, of course, the pollution of the natural environment - all this is the earth threatens the existence of life in the face. One of the most important reasons for this situation is the environmental illiteracy of the population, the inability to foresee the consequences of their interference with nature.

Keywords: thinking, ecology, student, organization, population, tool.

KIRISH

Ekologik xavfsizlik muammosi nafaqat milliy va mintaqaviy, balki butun insoniyatning umumbashariy muammosidir. Ekologiya hozirgi zamonning keng miqyosdagi keskin ijtimoiy muammolaridan biridir. Uni hal etish barcha xalqlarning manfaatlariga mos bo`lib, rivojlanishning hozirgi kuni va kelajagi ko`p jihatdan ana shu muammoning hal qilinishiga bog`liqdir. Atoqli pedagog V.A.Suxomlinskiy «Bolalarga jonim fido» asarida «Men bolalar «Alifbo»sini ochib, birinchi so`zni hijjalab o`qishlariga qadar avval dunyodagi eng ajoyib kitob –

tabiat kitobini mutolaa etishlarini istardim» - deb ta'kidlaganidek, bu borada barcha ishlarni bolaning kichikligidanoq boshlash maqsadga muvofiqdir.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 50-moddasida: «Fuqarolar atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar» va 55- moddasida esa: «Yer va er osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zahiralalar umumiy boyliklardir. Ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat mudofaasidadir» - deb juda o'rinni ta'kidlangan. Fuqarolarda ekologik madaniyatni tarkib toptirish, ularga tabiat, atrof-muhit bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatish ijtimoiy pedagogika nazariyasi va amaliyotining eng dolzarb mavzusiga aylandi. O'zbekiston Respublikasining 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonuni, «Sog'lom avlod uchun» ordenining ta'sis etilishi, shu nomda Davlat dasturi, «Ekologik ta'lim-tarbiya konsepsiyasi» ning ishlab chiqilishi, «Ekosan» jamg'armasining tuzilishi va 2000 yilning «Sog'lom avlod yili» va 2005 yilning «Sihat-salomatlik yili» deb e'lon qilinib, davlat dasturi ishlab chiqilishi ekologik tarbiyaning ijtimoiy muammolarini hal qilishga qaratilganligidan dalolat beradi. Aholi sonining tez o'sib borishi natijasida ekologik ijtimoiy muammolar ham tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, aholini yer, suv, energetika, oziq-ovqat bilan ta'minlash haqidagi muammolar butun dunyo ijtimoiy muammolariga aylanib bormoqda. Yer kurrasida insonning farovon yashashi endi ekologik muammolarni yechishga bog'liq bo'lib qolmoqda.

Ekologik muammolarning ilmiy, iqtisodiy, texnik, gigienik, yuridik, estetik, pedagogik va psixologik yo'nalishlari mavjud. Pedagogik yo'nalishda ekologik ta'lim va tarbiya berish ko'zda tutiladi. Ekologik ta'lim deganda, aholiga berilishi lozim bo'lgan tabiat bilan inson orasidagi munosabatlarni ifodalovchi bilimlar tizimi tushuniladi. Ekologik tarbiya esa insonning atrof-muhitga nisbatan munosabatini tarbiyalashdir. Ekologik ta'lim-tarbiyadan bosh maqsad ham turli yoshdagi kishilarda atrof-muhit va uning muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iborat. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik savodxonlik va madaniyat ta'lim-tarbiya muassasalari va oilada amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik tarbiya berishda milliy xususiyat va tomonlarga asosiy e'tiborni qaratish lozim. Bular: suv, yer, tuproq, havo muqaddas hisoblangan. Ota-bobolarimiz: «Suv – tabiat in'omi, hayot manbai», - deb bejiz aytishmagan. Maktabda o'quvchilarni ekologik tarbiyalashda bunday ma'lumotlarni berib borish o'qituvchilarning asosiy vazifasi bo'lmog'i darkor. Atrof-muhitga, tabiat boyliklariga e'tiborsiz bo'lish butun sayyoraga jiddiy zarar yetkazishi ma'lum. Inson bilan tabiat o'rtasidagi muammolarni yechish zaruriyati tug'ildi. O'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish, tabiat, atrof-muhit bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatish pedagogika nazariyasi va amaliyotida dolzarb muammoga aylandi. Ayniqsa, umumta'lim maktablarida maktab partasidanoq tabiatga muhabbat ruhida tarbiya berishga astoydil kirishish zarur. Ta'lim muassasalarida ekologik tarbiya berish mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi: -atrof-muhit va uning shaxs ma'naviy dunyosiga ta'siri; -tabiat va uning ahamiyatini anglash; -tabiatga muhabbatni shakllantirishda maktab va oilaning hamkorligi; -o'z tumani, shaharini, qishloq va maktab hovlisini ko'kalamzorlashtirishda, hatto sinf xonasidagi o'simliklarni ham parvarishlashga qiziqtirish; -oiladagi, maktabdagi tabiatni, o'simliklar va hayvonot dunyosini e'zozlashga o'rgatish, jonivor va qushlarni parvarish qilish; -yoshlarni ekologik tarbiyalashda milliy an'ana va udumlarni qayta tiklash, ularga e'tiborni kuchaytirish. «Avesto»da kishilarni ekologik tarbiyalash bo'yicha quyidagi tadbirlar belgilangan: "Inson butun umri davomida suv,

tuproq, olov, umuman dunyodagi jamiki yaxshi narsalarni pok va bus-butun asrashga burchlidir. Yer, suv, havo, olovni asrash qoidalarini buzgan kishi 400 qamchi urish jazosiga mahkumdir. Ota-bobolarimiz azalazaldan tabiatga yuksak mehr ko'rsatishgan. Yurtni obod etishgan, ko'chalarni, hovlilarni sarishta qilishgan." Bundan ko'rinadiki, azaldan tabiatga munosabat milliy qadriyatlarimiz bilan uyg'unlashib ketgan. Maktab o'quvchilari ekologik tarbiya jarayonida quyidagilarni bilishlari zarur: -tabiat haqida tushuncha, tabiiy muhit, tabiiy omillar va ular orasidagi bog'lanish; -tabiat boyliklaridan tejab-tergab foydalanish va ularni muhofaza qilish; - atrof-muhitni ifloslantirishdan saqlash; -tabiatni kelajak avlodlar uchun tabiiy holda qoldirishga intilish. Shu sababli, YUNESKO va YUNEP xalqaro tashkilotlari Yer aholisining ekologik ta'lim mazmuni va muddatlarini qayta ko'rib chiqish zarurligi masalasini ko'tarmoqda.

TADQIQOT NATIJALARI

Aholining ekologik madaniyatining shakllanishi, shakllanishining boshlanishi bola hayotining birinchi 7-8 yiliga to'g'ri keladi. Boshlang'ich maktab yoshi - bu inson hayotining hal qiluvchi davri, chunki bu erda atrofdagi dunyoga to'g'ri munosabatda bo'lish asoslari qo'yiladi. Muayyan ekologik g'oyalarni olgan o'quvchilar tabiatga nisbatan ehtiyotkor bo'ladilar. Kelajakda bu ma'lum bir mintaqada ham, butun mamlakatda ham ekologik vaziyatning yaxshilanishiga ta'sir qilishi mumkin.

Ekologik ta'lim zamonaviy ta'limning o'zagiga aylanib bormoqda va uning zamonaviy tizimlarini va umuman jamiyatni qayta qurishning kalitidir. Shunday qilib, ekologik ta'limning yangi axloqning asosi va odamlarning amaliy hayotining ko'plab masalalarini hal qilishda qo'llab-quvvatlash roli bugungi kunda ayniqsa dolzarbdir. Kichik yoshdagi o'quvchilarni ekologik tarbiyalash o'qituvchining eng muhim vazifasi ekanligi sababli ushbu mavzuning dolzarbligi ortib bormoqda. boshlang'ich maktab atrof-muhit, jumladan, o'lkashunoslik darsida ekologik ta'limning turli shakllari va usullaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich maktab o'quvchilarida tabiatga muhabbat va hurmatni shakllantirish xususiyatlari T.A. asarlarida ochib berilgan. Bobyleva, L.D. Bobyleva, A.A. Pleshakova, L.P. Saleeva va boshqalar Ekologik ta'lim muammolari A.N. asarlarida ishlab chiqilgan. Zaxlebniy, B.T. Lixachev, L.P. Saleeva, I.T. Pechko, I.T. Suravegina va boshqalar. Bu mualliflar ekologik tarbiyaning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, shartlarini ochib beradilar. Ekologik ta'lim vositalari, shakllari va usullari tavsifini A.N. asarlarida topamiz. Zaxlebniy, N.A. Gorodetskaya, A.A. Pleshakov.

MUHOKAMA

Hozirgi vaqtda ekologik madaniyatni shaxsning ijtimoiy zarur axloqiy sifati sifatida shakllantirish haqida gapirish kerak. "Ekologiya" atamasi 1966 yilda Ernest Gekkel tomonidan taklif qilingan bo'lib, u tirik organizmlarning yashash sharoitlarini atrof-muhit bilan bog'liq holda o'rganadigan fandır. A.N. Zaxlebniy, I.T. Suraveginaning fikricha, ekologik ta'lim tabiatdan foydalanish tamoyillarini odamlar ongi va faoliyatida tasdiqlashdir; atrof-muhit va inson salomatligiga zarar etkazmasdan muayyan iqtisodiy va ekologik muammolarni hal qilish ko'nikma va malakalarini shakllantirish. U insonning ajralmas xususiyatlaridan biri bo'lib, uning hayot yo'nalishini belgilaydi, dunyoqarashida o'z izini qoldiradi. Ekologik ta'lim, A.N. Zaxlebniy - inson ongida va faoliyatida tabiatdan foydalanish tamoyillarini tasdiqlash, atrof-muhit va inson salomatligiga zarar etkazmasdan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish ko'nikma va ko'nikmalariga ega bo'lish. L.P. Pechkoning fikricha, ekologik ta'lim quyidagilarni o'z ichiga oladi: Moddiy qadriyatlar manbai, hayotning ekologik sharoitining asosi, hissiy, shu jumladan estetik tajriba ob'ekti sifatida tabiatga nisbatan insoniyat tajribasini o'zlashtirishda talabalarning

bilim faoliyati madaniyati. Ushbu faoliyatning muvaffaqiyati muqobil qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish asosida tabiiy muhitga nisbatan axloqiy shaxs xususiyatlarini rivojlantirish bilan bog'liq; Shuningdek, tabiatshunoslik darslarida O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologiyaga oid meroslaridan foydalanish o'qituvchi alohida mustaqil ishlarda ko'zga tashlanib, turli shakl, metod va vositalarni qo'llay olishida namoyon bo'ladi. Amalda boshlang'ich ta'limdan butun o'quv jarayoniga tegishli pedagogik shart - sharoitlarni yaratish asosida o'quvchi shaxsining ichki imkoniyatlarini namoyon qilishi uchun qulaylik vujudga keltirishdan iboratdir. Dars jarayonida O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologik meroslaridan foydalanish maqsadida o'quvchining sust kuzatuvi holatidan faol ishtirokchiga aylantirishni ko'zda tutadi. Ana shundagina o'quvchining ijtimoiy - pedagogik hamda tabiatni muhofaza qilish faoliyatiga oid ko'nikmalar sinovdan o'tadi, rivojlanadi, tuzatish kiritiladi, takomillashtiriladi hamda mustahkamlanadi. O'rta Osiyo mutafakkirlarining ilmiy adabiy meroslarini o'rganish va ularda yoritilgan insonning ekologik muhitga munosabati borasidagi qarashlari asosida o'quvchilarga ekologik tafakkurni shakllantirishda samaradorlikka erishish ijtimoiy - pedagogik zaruratdir. Bunday obyektiv zaruruyat negizida boshlang'ich sinf o'quvchilariga umumta'lim maktablarida va maktabdan tashqari sharoitlarda berilayotgan ekologik bilim, ko'nikma va malakalar yotadi. O'quvchilarga tabiatga oid ilmiy - nazariy va amaliy tushunchalarni tushunchalarni berishda boshlang'ich ta'lim muhim bosqich hisoblanadi. Keyingi asosiy va muhim pedagogik hamda psixologik vazifa esa yuqorida aytilgan ekologik bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berishning samarali shakl, metod va vositalarini aniqlash sanaladi. Bu o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tafakkurni shakllantirish va tarbiyalashga oid „Ekologik dam (pauza)“ deb nomlangan bilimlarni berish shakli va usulidan foydalanish taklifini ilgari surgan holda, uning samarali ekanligini alohida qayd etib o'tish mumkin.

Suhbat tashkil etilib, unda o'quvchilar teraklar haqidagi tushunchalari, hovlilari, ko'chalarida nechta terak borligi, ularni kim o'tqazganini hikoya qiladilar. Faol, qobiliyatli o'quvchilarga teraklar to'g'risida kichik she'rni yozish topshirig'i beriladi. Suhbat so'nggida o'qituvchi o'quvchilarga bir yilda mamlakatimizning har bir fuqarosi bir tupdan mevali yoki mevasiz daraxtlarni ekkanlarida yurtimiz ko'kalamzor bog'ga aylanishini mumkinligi aytiladi. Shu bilan birga o'quvchilarga agarda daraxt ekmasak, mavjud daraxtlar nobud bo'lishdan asrash zarurligi tushuntiriladi. Bu zaruriyat quyidagi misol yordamida asoslanadi: 1 tonna qog'oz tayyorlash uchun 17 tup daraxtni kesish talab etiladi. Agarda 750 kg qog'oz yog'ochdan emas, balki qog'oz parchalaridan tayyorlansa, u holda havoning ifloslanishi 86 foizga, suvning ifloslanishi esa 25- 44 foizga kamayishiga o'quvchilarning e'tiborlari qaratiladi va ularni qog'oz parchalarini yig'ishda faol bo'lishlari lozimligi aytiladi. Yana bir misol keltiriladi, ya'ni respublikadagi har bir o'quvchi daftar varaqlarining to'rttdan bir qismini tejasa, bir oyda yuzlab gektar o'rmon saqlanib qoladi. Agar o'quvchilar loaqal daftarlarini ehtiyot qilishsa, uni behudaga yirtishmasa, u holda daraxtlarni qirqish, ulardan qog'oz tayyorlash ehtiyoji ma'lum darajada kamaygan bo'lar edi. Bu harakat havoni ham ifloslanishdan saqlaydi. Havoning tarkibida chang, uning tarkibida esa hamma vaqt turli mikroblar mavjud bo'ladi. Chang havo ta'sirida inson salomatligi yomonlashadi, unda turli yuqumli kasalliklar kelib chiqadi. Bu o'rinda Ibn Sinoning", Agar chang g'ubor bo'lmaganida edi, inson ming yil yashar edi" degan ekologik g'oyasi haqida o'quvchilarga ma'lumot berib o'tish maqsadga muvofiq. 3 - sinf tabiatshunoslik darslarida o'rganilgan hamda O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologiyaga oid meroslarini

samarali singdirish mumkin bo'lgan mavzulardan yana biri - bu „Kasallikni davolashdan ko'ra oldini olish oson!“ mavzusi sanaladi. Mavzu bo'yicha darsni tashkil etishda o'quvchilar tomonidan ekologik bilimlarning puxta o'zlashtirilishiga alohida e'tibor qaratildi. Inson salomatligini muhofaza qilishning samarali yo'llaridan yana biri - turli zararli odatlarni o'zlashtirmaslik (masalan, spirtli ichimliklar va narkotik moddalarni iste'mol qilmaslik, tamaki mahsulotlarini chekmaslik) ekanligi o'quvchilarga alohida uqtiriladi. Zararli odatlar inson organizmida ma'lum kasalliklarni keltirib chiqarishiga alohida urg'u beriladi. Dars jarayonida inson salomatligi va uni muhofaza qilishning ahamiyati O'rta Osiyo mutafakkirlarining bu boradagi qarashlari asosida mustahkamlanadi.

XULOSA

Shunday qilib, o'quv dasturiga kiritilgan muayyan mavzular bo'yicha O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologiyaga oid meroslarini boshlang'ich sinf o'quvchilariga yetkazib berishda darslarni zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etish ijobiy natijalarni berdi.

REFERENCES

1. Andumannopov A.M. Alisher Navoiy merosi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy tushunchalarini shakllantirish („Hayrat ul-abror “ dostoni maqolotlari misolida): Ped. fanl. nomz. ... diss. avtoref. - T.:Fan, 2004. - 21 b.
2. Avesto va uning insoniyat taraqqiyotidagi o'rni. - T.: Fan, 2001. - 19 b.
3. Avesto. Tarixiy - abadiy yodgorlik / Tarjimon: A. Mahkamov. - T.: Sharq, 2001. - 384 b.
4. Adizov B. R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped. fan. dok. ...diss. - T.:2003. - 320 b.